

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.1/4:340.11

Ю. Волошин,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету

ПРАКСІОЛОГІЧНА ТА АКСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ» У СУЧАСНОМУ КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Феномен конституціоналізації досить поширений у сучасному конституційному праві і в зарубіжній та вітчизняній доктрині має широке і вузьке тлумачення. Традиційно вузьке тлумачення категорії «конституціоналізації» права розуміють як піднесення правової норми до конституційного положення. В контексті такого розуміння процес конституціоналізації права стає об'єктивно пов'язаним з проблемою визначення і вибору об'єктів конституційного регулювання.

Широке значення поняття «конституціоналізація» використовується не тільки в юриспруденції, а й у суміжних соціальних науках, зокрема, в конфліктології [1]. Конституціоналізація як широке явище означає характерний для індустріальних суспільств розвиток ієрархічно взаємозв'язаних між собою способів і методів юридизації суспільних відносин взагалі і соціальних конфліктів зокрема. З огляду на це ефективно правове регулювання суспільних відносин може бути представлено як кібернетична модель устрою конституційного характеру, а процес юридизації суспільних відносин в рамках такого устрою — як поступова конституціоналізація правового порядку в цілому. Поняття «конституціоналізація» широко застосовується в різних гуманітарних дослідженнях [2].

Останнім часом особливо активно обговорюються проблеми конституціоналізації європейського права і виник-

нення на його основі «наднаціонального конституціоналізму» в Європейському Союзі [3]. При цьому конституціоналізація означає сучасний розвиток конституційних основ європейського права (так званого первинного права, що виявляється в засновницьких договорах про утворення Європейського Співтовариства і Європейського Союзу), а також процес створення європейської конституції як консолідованого акта [4].

Вважаємо, що зазначене поняття може використовуватися в конституційному праві для позначення двох різновекторних процесів системного регулювання суспільних відносин за допомогою правових норм вищого порядку. Передусім це безпосередньо стосується конституційно-правового забезпечення участі держав у інтеграційних процесах. Це проявляється, по-перше, в тому, що особлива важливість окремих видів суспільних відносин здатна об'єктивувати потребу регулювання їх у конституції, а тому конституційне регулювання може розширювати у цьому випадку свій об'єкт. По-друге, конституція за допомогою багаторівневого конституційного законодавства може поширювати сферу своєї регулюючої дії на всю систему права і законодавства. В цьому випадку знижується потреба в конституційних поправках, адже різні рівні конституційного законодавства можуть інтегрувати правові інновації, що значною мірою змінюють зміст конституційного права.

Для визначення природи, особливостей і способів впливу конституції на суспільні відносини у вітчизняній науці, як правило, використовується поняття «конституційне регулювання» [5]. Його застосування є об'єктивним показником важливості певних видів таких відносин у конкретно-історичних умовах підготовки, ухвалення, внесення поправок до конституції держави. Рівень конституційного регулювання є найвищим з усіх можливих рівнів правового регулювання.

Проте справжнє значення конституції і конституційного права в регулюванні суспільних відносин можна осмислити тільки при врахуванні їх динамічного впливу на правову систему в цілому. Динаміка регулювання показує, наскільки глибоко проникають норми конституції і конституційного права в інші галузі права, підпорядковуючи їх фундаментальним конституційним імперативам. Цей процес можна охарактеризувати як конституціоналізацію правового порядку.

Звичайно, конституція за своїм правовим статусом і призначенням виступає основним, сутнісним компонентом правової системи. Водночас у функціональному і правореалізаційному аспекті конституційні норми потребують механізму забезпечення, що має законодавчий, правозастосовчий, контрольний та інтерпретаційний компоненти [6]. Тому проникнення норм конституції як обов'язкових імперативів у різні компоненти правової системи є необхідним процесом реалізації конституції після її введення в дію.

Динамічний вплив конституції на правову систему може відбуватися в двох різних видах соціально-політичних і соціально-економічних умов. Так, при конституційному забезпеченні послідовних процесів інтеграції України в міждержавне об'єднання можна виділити ряд критеріїв його здійснення. Перший припускає існування стабільного демократичного конституційного режиму і правової системи. За таких умов об'єднання відбувається як нормальний, стабільний процес і лише посилюється при внесенні до конституційного тексту поправок, у відповідність з якими необхідно привести галузеве законодавство

і судову практику в ході тлумачення і застосування конституційних норм. Динамізм конституційної дії в цьому випадку залежить від прямих і зворотних зв'язків між потребами суспільного розвитку і змінами змісту конституційних норм. Другий критерій характерний для правової системи суспільств перехідного типу. У зазначеному аспекті слід акцентувати увагу на тому, що в сучасних соціальних науках з'явилася навіть особлива галузь досліджень — транзитологія [7]. На сучасному етапі свого розвитку Україна знаходиться в процесі фундаментальної політико-правової і соціально-економічної трансформації, яка може бути описана як перехід до основних європейських цінностей, таких, як демократія, верховенство права, місцеве самоврядування тощо. Подібні фундаментальні трансформації випробували і сучасні держави Центральної і Східної Європи, які стали повноправними членами Європейського Союзу. В умовах перехідного періоду динамічна дія конституції на правову систему ускладнюється чинниками зовнішнього і внутрішнього характеру. До перших можна віднести міжнародно-правові зобов'язання України, що впливають з норм і принципів міжнародного права, факту вступу до Ради Європи і подальшої ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України дана Конвенція інкорпорована в національну правову систему [8]. Вона використовується Конституційним Судом України разом з іншими внутрішніми та міжнародно-правовими актами, що закріплюють основні права і свободи людини, в процесі розгляду справ про конституційність правових актів.

Чинниками внутрішнього характеру є такі, що демонструють динамічний вплив Конституції України на національну правову систему. Це також ускладнюється факторами інкорпорації норм міжнародного і європейського права, що регламентують основні права і свободи, зіткненням консервативної функції права і його перетворюючої ролі, невисоким рівнем довіри населення до консти-

туційних принципів і норм, проблемами виконання рішень судових органів.

У вітчизняній науці конституційного права під конституціоналізацією суспільних відносин розуміють розширення конституційних засад у різних сферах суспільно-політичного життя шляхом формування відповідними органами державної влади правових позицій, судових прецедентів тощо. Суть даної конституціоналізації, на думку В. М. Кампа, полягає у зміцненні засад функціонування державного і суспільного життя як необхідних умов їх розвитку. Завдяки конституціоналізації забезпечується потрібний рівень конституційного регулювання, гарантування, захисту та охорони суспільних відносин, що сприяє стабільності та наступності конституційно-правового розвитку держави [9]. Тотальна конституціоналізація суспільних відносин автоматично сприяє розширенню об'єкта конституційно-правового регулювання. Якщо раніше конституції обмежувалися головним чином питаннями організації державної влади, відносинами влади та громадян, то нині фактично всі сучасні конституції включають положення, які належать до сфери функціонування не тільки суб'єктів влади, громадянського суспільства, соціальних відносин, а й економіки [10], міждержавних та зовнішньополітичних відносин [11].

Тут не можна не погодитися з думкою Ю. О. Тихомирова, який вважає, що сьогодні будь-які відхилення від «конституційної осі» є згубними і можуть спровокувати як локальні (у межах одного або декількох суб'єктів), так і внутрішньодержавні та міжнародні конфлікти [12]. Відчутнішою на міждержавному рівні стає нова модель побудови системи влади. Так, закріплений в актах Ради Європи принцип субсидарності означає взаємодоповнення й взаємозамінність органів влади на міждержавному, державному, регіональному й локальному рівнях. Такими є положення Європейської Хартії місцевого самоврядування й проекту Європейської Хартії регіонального самоврядування (останній документ вже прийнятий та з жовтня 2008 року відкритий для підпи-

сання державами — членами РЄ) [13]. На думку А. О. Четверикова, основоположні принципи організації й функціонування механізму політичної влади Європейського Союзу дедалі більше набувають конституційних рис [14]. Характерною рисою європейської конституціоналізації також є зростання ролі конституційних і наднаціональних судів, що здійснюють юрисдикційний судовий контроль законодавства. Судовий контроль у конкретних випадках порушення суб'єктивних прав і свобод застосованим законом покликаний гарантувати їх реальний захист, ефективність і доступність до правосуддя для всіх згідно із загально визнаними конституційними європейськими стандартами. При цьому забезпечується також їх гнучке тлумачення, яке відповідає очікуванням сучасного суспільства [15]. При цьому конституціоналізація прав і свобод людини є суттєвим об'єднавчим фактором сучасного європейського конституційного розвитку.

Не випадково одна із секцій XVII Конгресу Міжнародної академії порівняльного права (липень 2006 р., Утрехт, Нідерланди) була присвячена обговоренню проблематики конституціоналізації міжнародного правового порядку [16]. На VII Конгресі конституціоналістів, який проходив 11–17 червня 2007 року в Афінах, проблематиці підвищення ролі конституційного права як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному правопорядках приділялося багато уваги. На пленарному засіданні та під час секційних засідань неодноразово у наукових доповідях загострювалася увага до нового етапу розвитку конституційного права, який виражається в глобальній конституціоналізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, зміцненні державного суверенітету навіть в умовах міждержавної інтеграції. Ці положення були представлені й у рекомендаціях даного міжнародного форуму [17].

Юридичною основою конституціоналізації є конституція, що містить правові норми вищого порядку для всієї національної правової системи. Ключову роль у конституціоналізації право-

вого порядку відіграє нормативне і каузальне тлумачення Конституції України Конституційним Судом. Основні умови конституціоналізації — нормативність Конституції та її пряме застосування судовими й іншими органами державної влади. У вітчизняній правовій системі сфера, межі і правила прямої дії Конституції стали однією з головних проблем сучасного конституційного права.

Існування норм міжнародного права та їх дія всередині правової системи держави зазвичай узгоджуються з принципом верховенства конституції. Процес конституціоналізації забезпечує інтеграцію правової системи, всіх галузей права, законодавства та інших компонентів правової системи. Конституціоналізація правового порядку є необхідним результатом узгодження конституційних цінностей і принципів, а також всього масиву конституційного і галузевого законодавства. Принципи українського конституціоналізму — це наріжний камінь всієї правової системи. Вони покликані забезпечувати сталій і демократичний розвиток і функціонування інститутів державної влади. З позицій процесу конституціоналізації вони визначають структурні й функціональні взаємозв'язки між конституцією та іншими правовими актами, галузями права, конституційно-правовими інститутами.

Сучасна ідея конституціоналізації правового порядку ґрунтується на постулатах конституційної теорії і практичному досвіді розвитку демократичних держав. У цілому погоджуючись з тим, що для конституції характерна універсальність, ми пропонуємо своє розуміння цієї ознаки у контексті даного дослідження. Універсальність конституції дає змогу цьому правовому акту виступати в якості чинника інтеграції національної правової системи в правову систему міждержавного об'єднання. Аргументами нашої позиції є наступні положення.

1. Універсальний характер конституційних положень має три аспекти. По-перше, норми конституції зачіпають у процесі регулювання всі найважливіші сфери суспільного життя — правову, політичну, економічну, соціальну, культур-

ну. По-друге, обсяг регулювання в цих сферах не однаковий. По-третє, сучасна конституція, визначаючи нормативну модель і юридичний каркас суспільних відносин, створює правові передумови узгодженого розвитку різних підсистем суспільства, тим самим забезпечує процес універсалізації юридичних норм, гармонізує зв'язки між нормами різних галузей права, коли базові конституційні норми і конституційні цінності, що лежать в їх основі, стикаються з галузевими принципами права, правовими процедурами або традиціями.

2. Універсальність конституційних норм виявляється завдяки закріпленню в конституції великої кількості норм-принципів, норм-цілей, норм-завдань, які в цілому можуть бути віднесені до категорії конституційних декларацій, що виконують одночасно телеологічну й експресивну функції. Конституційні декларації мають загальний характер, а тому потрібне їх тлумачення, що конкретизуватиме їх щодо окремих правовідносин. Механізмами ж якості універсальності завжди виступають конституційне тлумачення і конституційний контроль — гаранті конституційності різних нормативних правових актів.

3. Наявність у конституції норм-цілей сприяє не тільки формуванню універсальних телеологічних доміант статутарного та динамічного існування соціуму та держави, зафіксованого на нормативному рівні, а й окресленню перспективного їх розвитку, спрямованого на формування суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової державності, яка в умовах міждержавної інтеграції може існувати тільки завдяки інтенсивному співробітництву держав світу в рамках міжнародних організацій та інтеграційних міжнародних об'єднань.

4. Ознака універсальності залежить від правового і публічного потенціалу конституційних положень. Ступінь відкритості конституції інноваціям і соціальним змінам — важливий показник її юридичного і суспільного потенціалу. Чинна Конституція України в цілому відповідає вимогам універсальності.

Вважаємо, що наведена аргументація є достатньою, причому не тільки для демонстрації універсалізму конституції, а й для акцентування на її ролі як чинника інтеграції національної правової системи в правову систему міждержавного об'єднання.

Сучасне розуміння конституції припускає широкий підхід до розкриття її правової природи як основного закону держави. Такому підходу відповідає погляд на конституцію як на чинник, причому як внутрішньої інтеграції, так і зовнішньої інтеграції правової системи країни.

Правова система — це комплексне явище соціальної реальності, яке є сукупністю праворозуміння в даний історичний період, систем права і законодавства, правових інститутів, механізму реалізації права, правосвідомості й правової культури суспільства. Поняттям «інтеграція» охоплюються всі структурні елементи правової системи країни. Відтак можна говорити, по-перше, про інтеграцію системи права, різних галузей права у дусі нових конституційних принципів; по-друге, про інтеграцію галузей законодавства під впливом норм конституції і конституційного законодавства; по-третє, про інтеграцію конституційно-правових та інших правових інститутів відповідно до основ конституційного ладу; по-четверте, про інтеграцію ідеології і культури в конституційно-правовій сфері, за допомогою якої в її орбіту потрапляють всі сфери правової культури.

Через принципи конституції галузі права інтегруються в рамках єдиного правового простору. Конституція задає та визначає систему конституційно-правових інститутів і визначає їх зв'язок з правовими інститутами в інших галузях права.

Ключові слова: конституціоналізація, конституційне право, правова система, універсалізм.

У статті розглядається категорія «конституціоналізація» у сучасному конституційному праві. Вивчаються її прaksiологічні та аксіологічні ха-

рактеристики. Приділяється увага проблемі конституціоналізації європейського права і виникненню на його основі «наднаціонального конституціоналізму» в Європейському Союзі. Підкреслюється універсальний характер конституції як основного, сутнісного компонента правової системи та юридичної основи конституціоналізації.

В статье рассматривается категория «конституционализация» в современном конституционном праве. Изучаются ее прaksiологические и аксиологические характеристики. Уделяется внимание проблеме конституционализации европейского права и возникновению на его основе «наднационального конституционализма» в Европейском Союзе. Подчеркивается универсальный характер конституции как основного, сущностного компонента правовой системы и юридической основы конституционализации.

The article considers the category «constitutionalisation» in modern constitutional law. It studies praxiological and axiological characteristics. Attention is paid to the constitutionalisation problem of European law and appearance on its base «supranational constitutionalism» in the European Union. It also emphasizes the universality of the constitution as the basic, essential component of the legal system and legal basis of constitutionalisation.

Література

1. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : моногр. / Ю. Г. Барабаш ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Харьков : Право, 2008. — 220 с. ; Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз) : посібник / Г. М. Волянська, М. В. Оніщук, М. В. Савчин та ін. ; за заг. ред. М. В. Савчина, В. Л. Федоренка. — К. : Ін-т громадянського сусп-ва, 2008. — 187 с. ; Автономов А. С. Азбука лоббирования / А. С. Автономов ; Ін-т розвитку избирательных систем (ИРИС). — М.: Права человека, 2004. — 109 с. ; Автоно-

- мов А. С. Социальные технологии межсекторного взаимодействия в современной России : учеб. / А. С. Автономов, Т. И. Виноградова, М. Ф. Замятина, Н. Л. Хананашвили ; под общ. ред. А. С. Автономова. — М. : Фонд НАН, 2003. — 416 с.
2. Автономов А. С. Социальные технологии межсекторного взаимодействия в современной России. — С. 57.
3. Клемин А. В. Европейское право и Германия: баланс национального и наднационального: Европейское Сообщество, Германия, право: национальный консерватизм, коллизии и единство / А. В. Клемин. — Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2004. — 590 с.
4. Танчев Е. Верховенство конституции в контексте конституционного плюрализма / Е. Танчев // Сравнительное конституционное право. — 2005. — № 4. — С. 110.
5. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К.: Ін Юре, 2002; Мелащенко В. Ф. Основи конституційного права України : курс лекцій / В. Ф. Мелащенко. — К.: Вентури, 1995.
6. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики : моногр. / Ю. Н. Тодыка. — Харьков: Факт, 2000. — С. 293.
7. Капустин Б. Г. Конец «транзитологии»? / Б. Г. Капустин // Полис. — 2001. — № 4. — С. 6–26 ; Конституционное право России : учеб. для студентов высших учеб. заведений, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / С. В. Бендюрина, А. В. Безруков, В. В. Игнатенко ; под ред. А. Н. Кокотова, М. И. Кукушкина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — С. 61.
8. Андріанов К. Правова природа рішень Європейського Суду з прав людини / К. Андріанов // Право України. — 2002. — № 3. — С. 37–42 ; Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини судами України / Г. Куц // Право України. — 2002. — № 2. — С. 18–24 ; Присяжнюк Т. Система Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини — унікальний інструмент захисту прав порушених прав / Т. Присяжнюк // Право України. — 2001. — № 6. — С. 32–37; Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини. — К. : Київська правда, 1998. — 72 с.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні / Міністерство юстиції України. — Офіц. вид. — К., 2006. — 176 с.; Фулей Т. І. Застосування ЄКПЛ у цивільному судочинстві : Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського Суду з прав людини: застосування у цивільному судочинстві : опорний конспект / Академія суддів України. — К. : Пульсари, 2007. — 50 с. ; Фулей Т. І. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: національна практика застосування в кримінальному судочинстві : навч.-метод. посіб. для суддів / Академія суддів України; Плекання культури прав людини. Спільна програма Ради Європи та Європейської Комісії. — К.: Геішталт Консалтінг Груп ; Зовнішторгвидав України, 2008. — 84 с.
- 9 Кампо В. М. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект / В. М. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 6. — С. 50.
10. Конституционное право государств Европы : учеб. пособие для студентов юрид. вузов и фак. / отв. ред. Д. А. Ковачев. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — С. 1–39.
- 11 Пабрикс А. Внешняя политика по уму и принципам Конституции [Электронный ресурс] / А. Пабрикс. — Режим доступа : <http://www.politnauka.org/comm/lu/pabriks.php>
12. Тихомиров Ю. А. Развитие теории конституционного права. — С. 10.
13. Там же. — С. 11.
14. Четвериков А. О. Основные органы Европейского Союза (конституционно-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / А. О. Четвериков. — М., 1999. — С. 8.
15. Зорькин В. Д. Интеграция европейского конституционного пространства: ответы и вызовы : доклад на междунар. конф. «Единое правовое пространство Европы и практика конституционного правосудия», г. Москва, 26 ноября 2006 г. / В. Д. Зорькин // Россия и Конституция в XXI веке. — М. : Норма, 2008. — С. 424.
16. Тихомиров Ю. А. Международный конгресс компаративистов / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. — 2006. — № 10. — С. 149–151.
17. VII World Congress of Constitutional Law, Athens, Greece, 11–15 June 2007. — Athens : Resolution, 2007.